

не знаят, не умеят да четат, и, разбира се, не е възможно да разкрият всички външни и вътрешни хубости на един поетичен производ. А всички притежават свидетелство за зрелост.

Не мога да намеря оправдание за думите чертог, жизнерадост, клокочуца и др. в производи на българска поезия! Не може да бъде вярно, че в българската книжнина „красиво“ до „хубаво“ (гиздаво, красно), или „омая“ до „чарова“ съставя богатство на езика!

Пак благодаря за китката от вашата градина. Здравейте! (Здравствуйте?)

С почит: А. Т.-Балан

Научен архив на БАН, ф. 112 к, оп. 1, а. е. 525, л. 7.

Написано на обикновена пощенска картичка.

ПЪРВИ ПРОЯВИ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА ЗА ЛЕВ Н. ТОЛСТОЙ

Татяна Панова

Още в първите години след Освобождението творчеството на Лев Толстой ангажира вниманието на българското общество. Причина за това е не само огромният авторитет, с който се ползува руската литература в България, но и безспорните достойнства на големия руски разказвач. Актуалността на съдържанието, жизнената простота на формата, ролята на защитник на „унижените и оскърбените“ и на вечен търсач на истината за живота правят особено близки на българския читател творбите на великия реалист и хуманист Лев Николаевич Толстой.

Много са изказванията на наши културни дейци за мисията на руската литература в България. Георги Бакалов, за когото тя е „най-разкошния плод на световната култура“, споделя следното: „Никоя литература не е упражнявала тъй благотворно и тъй дълбоко влияние върху българите още от преди Освобождението, още от периода на Възраждането, както руската литература. . . Идейните течения у нас — и не само в книжнината, но и в обществения живот — винаги са се намирали под непосредственото и дълбоко влияние на руската литература. . . Руската книжнина бе она неизчерпаем резервоар на духовна храна за българската интелигенция, без който тя не можеше да си представи духовното съществуване.“¹

Особен интерес предизвиква както в цял свят, така и у нас идейният прелом във възгледите на Толстой. За българина този прелом излиза извън сферата на литературата. В изказани по един или друг повод мнения се изявява позицията на болшинството читатели, че основата, на която се заражда Толстовото учение, е руската обществена действителност в края на XIX в. Възприето по този начин, творчеството на Толстой оказва въздействие не само със своята художествена значимост, но и като носител на идеи, намерили благоприятна почва за разпространение в следосвободенска България. В много от изказванията прозира порасналото съзнание на нашите културни дейци за ролята на литературата в живота на народа, а оттук и желанието им на българския читател да бъдат поднесени най-добрите образци на световното изкуство.

Първите оригинални критически работи са предизвикани от конкретни произведения на писателя, но заедно с това съдържат и размисли върху цялостното творчество на Толстой и най-вече за неговото религиозно учение. В болшинството си българските автори са на страната на художника-Толстой и осъждат опитите му да пренебрегне своя художически талант и да се пренесе в сферите на философията. Една от причините за правилния подход към учението на

¹ Г. Бакалов. Избрани произведения. 1953, с. 546.

Толстой от страна на литературните ни дейци е материалистическото им мислене, което е отличителна черта още на ранната ни литературна критика. Показателен е и фактът, че в много от първите критико-оценъчни трудове личи увлечението на техните автори по идеите на научния социализъм.

Сп. „Ден“, културно-обществен орган на българските социалдемократи, още в първите си броеве проявява интерес към личността на великия писател. Това е време, когато у нас са излезли първите Толстоеви преводи. За един от тях — „Кройцеровата соната“ (1890), сп. „Ден“ помества първата по-разгърната критическа работа за Толстоево произведение. Неизвестният ѝ автор оценява значението на писатели от рода на Толстой за това, че „с художествената си дейтелност те показват съществуващите злини и поставят идеали пред лутащото се човечество“².

В статията е изразено голямо уважение към личността на писателя. В опита си да обясни неговите нови възрения авторът търси сходство с подобни периоди в творческия път на други руски писатели като Гогол и Достоевски. Същността на Толстоевото късно творчество критикът определя като „гениялни, разрушителни анализи на човеческото общжитие, на установените, ръждясалите понятия на човека за щастieto и целта на живота“ (с. 234). Самобитността на Толстоевия религиозен мистицизъм е потърсена в съединението му „с дълбоко изучаване на руския селянин“, което съединение е породило „оная своеобразна толстовска литературна физиономия“. Изказаното мнение е от важно значение, защото това е първият български автор, който свързва Толстоевия прелом с настроенията на селските маси в Русия. Известно е, че болшинството от първите български критици на Толстой виждаха в него „художник на аристократията“ (Бакалов — 1935 г.), с което провеждаха неправилното становище на вулгарните социолози-литератори.

Авторът дава явна преценка на художествените и идейните достойнства на творбите, като подхожда диалектически към бъдещата участ на неговата философия и дело: „Граф Лев Толстой е запазил това критическо отнасяние към околните явления и навсякъде, гдето да се проявява то у него — било в художествено произведение, било в публицистическа статия, навсякъде той е недостижим по дълбочината на анализа си. . . Там, дето Лев Толстой е излизал от ролята на обличител и анализатор на съществуващото, гдето се е опитвал да създаде свое миросъзерпание, свой възглед на живота, там е той слаб и некадърен да плувне в широко разлетите днес научни и обществени течения. За да създаде човек в ново време нещо ново в областта на философията и обществените науки, не може безнаказанно да игнорира своите предшественици и съвременници и да се ослания само на древните вероучители, както прави Лев Толстой. . . Тази философско-проповедническа страна от дейтелността на Лев Толстой е, която печали мислящите хора в Россия и в Европа. Но човечеството е навикнало да среща истината сплетена с ненужни, спяващи умът, па даже и вредни, мисли. Рано или късно ученията са се просявали и полезното и истинното е оставало в съкровището на общото съзнание. . . Приносът, който Толстой е направил, не е малък и за тоя му принос благодарното човечество го поставя в редът на най-полезните си членове“ (с. 235).

Толстоевото отричане на науката и изкуството критикът оценя като желание те да бъдат демократизирани. Приносът на неговото творчество се състои в това, че то бичува лицемерието и фалша в съвременните нему обществени отношения. Нашият автор вижда ръководното начало на цялата Толстоева дейност в откровения и пряк подход към всички разглеждани въпроси. Като доказателство е посочено последното произведение на писателя („Кройцеровата соната“), което като никое друго е „размърдало умовете“ във висша степен и е възбудило „злъчката на общественните преспиватели“. Авторът на статията изказва възмущението си от начина, по който чителските среди у нас приемат тази „неизмеримо ценна книга“ — мълчание „сякаш тия, по която, както е говорил Шchedрин, като удариш — разтвори се и пак се прибере, и пак неподвижно, пак тия“. Въпросите, които повдига повестта, рано или късно ще се изпречат и пред българското общество. Ние не можем да ги избегнем — споделя авторът, — защото въпреки националната специфика съществуват закони, еднакво валидни за разви-

² Ден, 1891, кн. 3, с. 223.

тието на обществата в цял свят. Мислещият човек трябва да се вслушва в трезвите слова, отгдето и да идат те, тъй като „навсякъде днес е отгласо от едни и същи обществени язви“.

Нашият критик оценява високо засилването на изобличителното начало в Толстовите произведения от 80-те години. И ако в началото на статията изтъква значението им и в това, че „поставят идеали пред душата се човечество“, в хода на разсъжденията става ясно мнението му за идеала, който сочи Толстой. Обществената значимост на идеите, намерили място в „Кройцеровата соната“, е централният проблем в статията.

Само месец по-късно на страниците на обществено-политическия вестник „Балканска зора“ (1890—1900) се появява една твърде обширна статия (от бр. 332 до бр. 340 вкл.), посветена на Толстовото творчество. Авторът ѝ носи псевдоним „Младий книжник“. „Балканска зора“, издаван в Пловдив, е първият добре организиран всекидневник след Освобождението. Появявайки се по времето на Стамболовия режим, той играе ролята на легална опозиция. На неговите страници намират трибуна за изяви възмутени от терора гласове. Въпреки че изданието има отрицателно отношение към социалистическото движение, често поради опозиционния си характер „Балканска зора“ е обвиняван в съчувствие към социалистите. Причина за подобни обвинения е и фактът, че вестникът отпечатва статии на социалисти и техни съмишленици. Димитър Благоев също сътрудничи на вестника, а в статията си „На прага на две нови години“ пише: „1891 г. се отличава от 1890 г. и с повдигането на гражданските чувства. Тая година се захвана с ред преследвания. „Балканска зора“ издигна гласа си против тия във всякой случай неутешителни явления. Това накара „Свобода“ да изгуби всякакво хладнокръвие. Спокойният тон, с който „Балканска зора“ отговаряше на сърдините на „Свобода“, придаде още по-голямо значение на протеста ѝ“.

Зад псевдонима „Младий книжник“ стои младият Цани Стоянов Каланджиев (1866—1941), по-късно професор-химик и първи ректор на Висшето търговско училище във Варна. Следвал в Московското „Императорское техническое училище“, той е изгонен от Русия поради активното му включване в студентски народнически кръжоци. След завръщането си в България (1889) учителствува в Бургас. Още като гимназист проявява интерес към литературата и взема живо участие в ученически публични сказки с разисквания по въпросите на българската и руската литература. През 1891 г., когато излиза въпросната статия за Толстой, в сп. „Ден“ е поместена реч на Каланджиев, държана на общоградско тържество за Ботев. В нея той съпоставя високите идеали на българските възрожденци с настаналите „безпринципни времена“, чиято същност е „кадението тамиян на златний телец и принасеното жертва на Маммона“. Тук Каланджиев е изразил и своята симпатия към зараждащото се движение на пролетариата: „Економическата лъжа, която във втората половина на това столетие биде тъй ясно раскрита от новото научно направление в економиката, главен представител на което се явява Карл Маркс, е породила нов революционен клас, клас, който тая година на последните избори накара Германия да почувствува неговото настоящо и бъдещо обществено значение“ (с. 37). Тази реч много по-ясно и открито демонстрира позициите на своя автор, отколкото статията за Толстой в „Балканска зора“. Вероятно причина за това е различната насока на двете периодични издания. За смелите и трезви думи, изказани в речта за Ботев, Каланджиев е уволнен въпреки застъпничеството на проф. Иван Шишманов. От единствените две работи на литературни теми предпочитание заслужава цитираната реч, в която творчеството на Ботев е разглеждано от повече аспекти; сериозно внимание е обърнато не само на идейните и познавателните достойнства на творбите, но и на формата, засвидетелствувано е увлечението му по обществено значимата реалистична литература, възпитано в средите на прогресивната руска интелигенция.

Още първите редове на статията за Толстой заявяват материалистическата убежденост на нейния автор, изградена на трезва оценка на действителността и произтичащите от нея социални и художествени явления. Тъй като повод и за тази статия е повестта „Кройцеровата соната“, Каланджиев още в началото декларира своето мнение за настъпилния прелом във възгледите на писателя. Значението на Тол-

³ Ден, 1891, кн. 9—10.

⁴ Пак там, кн. 7—8.

етовата „критика върху същите ненормалности на нашия обществен, семеен и личен живот“ е обосновано като един от „симптомите“ за настъпването на нова епоха в човешкото развитие. Каланджиев е отбелязал вътрешната последователност на твореца, считайки „днешната му морално-практическа теория на живелинито“ за краен и логичен резултат на „неизменно и неуклончиво“ следвания път на развитие. Младият автор не гледа на творческата личност като на неизменна даденост. Тя се развива по свои закони, свързани и определящи се от общественото развитие. Затова за този, който е запознат „с руските и западните условия на живота и с общото положение на съвременната наука, преимуществено обществената, Толстой е очевиден и ясен като две и две четири.“⁵ За нашия автор Толстой е не само творец, който в произведенията си поставя за разрешаване актуални проблеми, но и изключителен художник-психолог. Отдавайки право на читателя „да се отнесе критически към разните мисли и възгледи на автора“, Каланджиев изтъква голямата въздействена сила на Толстоевите произведения, които до такава степен увличат в сътворения от писателя свят, че читателят „просто не е в състояние да се откъсне от очарователната ръка на тоя изкустен художник“.

Статията на „Младия книжник“ е свидетелство за умението му да открие характеризирашото, същността, да поднесе на неосведомения читател една обобщена картина на Толстоевото творчество. „Забележително дълбокият замисъл и художествен размах в неговите романи. . . , доходящ до крайност психологически анализ на разните личности. . . , неуклонно стремление към решаването вечно движущите го и доводящи до болезнено състояние и самоубийство въпроси; всичко това туря читателя, колкото и да е той изкусен в своята читателска роля, до едно силно подчинение под тая грамаден художествен и психологически талант“ (бр. 332). Идейното съдържание на създадените до момента произведения е в центъра на разглежданите проблеми. Каланджиев критикува дейността на Толстой, състояща се в практическо приложение на неговата философия, защото „със своя велик и неизчерпаем художествен талант ще принесе много по-голяма полза на човечеството, към нещастieto и страданията на което той така дълбоко съчувствено се отнася, отколкото чрез своите публицистически статии, които в научно и критическо отношение са твърде слаби, а логически неубедителни“. Затова критикът изказва пожеланието си писателят „да ни рисува тези страни от живота, които го интересуват и на основание на които е дошъл до своята нравствена философия“. Цитираните думи свидетелствуват за правилно разбиране на причините, породили „толстоизма“ — условията на живот в руското общество. Решаването на този въпрос дава основа за вярно тълкуване на Толстоевото късно творчество.

Статията звучи като директна полемика, водена с плам и предадена с въздействащ, жив, образен език. Речта е изпълнена с реторични въпроси, създава се усещане за пълно — мисловно и емоционално, ангажиране на автора с разглежданите проблеми.

Съдържанието на повестта е предадено в синтезиран вид по следния начин: „В настоящото си произведение художника моралист ни рисува до какво може да достигне всяка една любов, която не е основана на духовно съединение и съгласие между двата пола, а е построена само върху едни плътски удоволствования — върху животната любов; как тая последната, пренесена в семейните човешки отношения, може да доведе до едно нравствено състояние, много по-ниско от животинското“ (бр. 332). В това кратко изложение отсъства социалната определеност на пресъздадената в произведението картина, както това е дадено например от Благоев: „Толстой. . . талантливо описва съпружеската измама, семейния разврат и разпуснатост в привилегированите господствующи днес класове и който разврат се разпространява у нас напоследък от самите наши буржоа.“⁶ На основание по-нататъшните разсъждения на критика не можем да кажем, че социалният еквивалент не е доловен от него, защото те изразяват убеждението, че до такова „нравствено състояние“ могат да достигнат само представителите на една определена класа.

Разискванията около „Кройцеровата соната“ са един спор с Толстой и неговия герой Позднихев по въпроси, произтичащи от новите възрения на писателя за света и тенденциите на

⁵ Балканска зора, бр. 332, 26 април 1891.

⁶ Ден, юни 1892, кн. 2.

неговото развитие. Най-висшият идеал, стоящ пред човечеството и изкупващ неговото съществуване, е съединението между хората — твърди Толстой. А на това съединение пречат човешките страсти и най-вече половата страст. Затова човек трябва да убие физиологическото начало у себе си и да концентрира силите си за духовно самоусъвършенствуване. Човешкият живот може да бъде подобрен само чрез извоюването на висока нравственост у всеки индивид. Това са позициите, срещу които въстава със своята статия Калянджиев. За него те са „философия на немошната човеческа страст, на която могат да вярват само старците и особено онези от дворянското съсловие, които са заплатили с прекалена дан на своите младини“ (бр. 335). Бунтът на „духовното същество“ у човека срещу „физическото съществуване“, изобразен чрез Поздншев, според критика е възможен само за хора от дадени обществени слоеве. „Да живее човек в средата на вашето израждающе се както нравствено, тъй също и исторически дворянство, действително може да дойде до една проклета ненавист към човеческата плът, но бъдете уверени, че ний, смъртните, които понякога си лягаме и ставаме без да ядем и пием, никога няма да дойдем до такова абсолютно отрицание“ (бр. 335).

В спора и по другите въпроси Калянджиев продължава да бъде верен на своя произход и убеждения. Той пламенно защитава правото на жената да бъде равнопоставен член на обществото и твърди, че причините за сегашното ѝ положение са изключително от социално естество: „Дайте на жената да се учи, дайте ѝ възможност да има достъп към всичките професии, дайте ѝ най-сетне самостоятелен хляб в ръцете и бъдете уверени, че тя няма да бъде проститутка нито в публичните домове, нито в спалните стаи. . . . Науката ни говори, г-нь Поздншев, че проституцията е резултат от бедността и няманието други средства за съществуване“ (бр. 336).

Критикът с възмущение отхвърля царуващото в съвременното нему общество отношение към жената единствено като към предмет за насладение и отричането на потенциалните ѝ интелектуални възможности. Опирайки се във всички свои съждения на доводи, давани от науката, той заявява, че би могъл да повярва в неспособността на жената за умствен труд едва когато физиологията докаже това. „Но фактовете засега ни говорят обратното. Ние виждаме, че от ден на ден жената се повече и повече се развива и начева да приема участие в развитието на науката, изкуството и общественния живот“ (бр. 336). Нашият автор е очевиден привърженик на идеята за еманципация на жената, за разширяване на нейните обществени функции, идея особено актуална и горещо разисквана в края на миналото столетие. С решаването и на този въпрос Калянджиев застава на позициите на социалистите — да се реабилитира жената в обществото. Този и други моменти в статията сродяват младия ни критик с една обща тенденция на критическите отзиви от тоя период у нас — художествените факти често се използват само като повод за разисквания по обществените проблеми, залегнали в съдържанието на литературната творба.

Като едно от съчиненията, разкрили най-ясно прелома във възгледите на Толстой, „Кройцеровата соната“ провокира читателя да изкаже своето съгласие или несъгласие с философските позиции на нейния автор. И тъй като произведението разглежда актуални на критика проблеми, още по-належаща е нуждата тяхното разрешение в художествената творба да бъде подложено на оценка от гледище на съвременността. Основните моменти в статията на Калянджиев проследяват Толстовото разбиране и анализ на социалните условия. Рецензентът подлага на сериозна критика стремежа на Толстой да посочи на хората като лъч за спасение от обществената безпътница християнското учение. Критикът прави паралел между условията на живот в съвременното руско общество и времето, когато се е появило християнството — времето на разлагащата се Римска империя. И двете епохи са преходни. Човек критикува старото и търси нова вяра, на основата на която да изгради своя по-нататъшен живот. Едната крайност — девалирането на всички морални ценности — преминава в друга крайност, право противоположна — издигане в култ на най-строга нравственост, проповеди на лично самоусъвършенствуване. Но обществените въпроси и явления не могат да се разрешават според нашия автор с помощта на така създадената лична теория: „Освен личната психология, има и обществена психология, освен личния морал. . . има: биология. . . социология, политическа икономика, история и пр. и пр. Всички тези науки са се развили от хора, които са не по-малко. . . страдали за човечеството и не по-малко мислили за неговото подобрене.“ Дости-

женията на обществените и частните науки не бива да се игнорират, както прави Толстой, защото са дело на човека и извеждат на верния път.

Засвидетелстваното от Калаянджиев отношение към науката е ярка манифестация на гордостта му от големите ѝ постижения в овладяването на света: „От червеи и немошни създавания ние се превръщаме в царе на природата, властители на земята и цялата вселена и всичко това става с неизчерпаемата сила на човеческия ум и вечно оживляющата нас любов към живота, към човека и вяра в безконечността на безконечното. . .“ (бр. 339). В подкрепа на своите оптимистични мисли рецензентът привежда едно стихотворение на Гьоте в руски превод, което е отразило възторга от природата и от духовните сили на най-висшето ѝ творение — човека. Със своята вяра в неговите безгранични възможности критикът се оплъчва срещу Толстоевата популяризация на будисткия идеал — Нирвана.

Статията, публикувана в „Балканска зора“, е безспорно интересна като един от първите по-сериозни опити да се разтълкува творчеството на Лев Толстой; като отражение на идейните настроения сред част от литературните ни дейци. Интелигенцията на следосвобожденска България, излязла из средата на народа, е дълбоко заинтересована от бъдещото му развитие. Тя вижда в книжовността едно от най-силните оръжия за въздействие. Затова независимо от професионалната си насоченост българският интелигент живо се интригува от литературата и чувствава отговорността да изкаже своето мнение относно полезността на едно или друго произведение. Пример за това са и публикациите на бъдещия проф. Цани Калаянджиев, следвал четири години в Русия техническа химия и завършил в Цюрих образованието си, с постоянната мисъл да се труди за благото на своя народ. Недостатък на статията му е, че се е ограничил само в разисквания около първата „дидактична половина“⁷ на произведението, а на ценното, което носи „Кройцера соната“, българският критик е отделил едва ли не само послеписа: „Цялата повест, от самото ѝ начало и до края, е написана забележително въздържано в художествено отношение. Много страници са неподражаеми по своята художествена ярност. . . Само такъв силен талант и смел ум като Графа Толстой може тъй направо, без заобикалки, да рисува и най-интимните страни на нашия живот. И само такъв дълбок психолог и строг моралист, какъвто е Граф Толстой, се решава смело и открито да разкритикува всичката лъжа и неправда на нашия семеен живот. Затова именно ние искрено благодарим на гениалния художник. . .“ (бр. 340).

Докоснал се до образците на руската класика, Калаянджиев ратува за литература, която да дава истината за действителността, но и да сочи верни пътища за решаването на житейските проблеми. Само такава литература би могла да въздействува с необходимата сила върху обществото, да го направлява към прогрес. А „Младият книжник“ е убеден, че идеалът „от областта на фантазията и желателното ще се пренесе на чисто фактическа почва, ще се въплоти в нашия действителен живот. . .“⁸ Особено показателни са думите, с които нашият критик завършва обширната си статия за Толстой: „Ние от все сърце препоръчваме начитащата публика настоящето произведение на гениалния художник, както и всичките негови по-прежни художествени произведения. В тях те ще видят много тъмни картини от нашия личен, семеен и обществен живот. Всичката кал на човеческото общество, преимущественно на тези слоеве, в които той се е въртял, е нарисувана забележително реално вярно и обективно. Съветваме на нашия младеж само да не се увлича с неговата философия, тоя християнски мистицизъм, така свойствен на руските писатели в края на тяхната литературна деятелност. Философията на личния морал убива всяка вяра във важността на политическата и общественна деятелност, при която ние трябва до последни сили да се борим със злото на света, за неговото развитие и съвършенство“ (бр. 340).

Статията на Калаянджиев не прави изключение с публицистичния си характер, причина за което са наличните условия за развитие на българската литературнонаучна мисъл; проявите ѝ могат да се проследят главно по страниците на периодичните обществено-политически, а по-късно и специализирани литературни издания. Дейците на художествената словесност и

⁷ М. Б. Храпченко. Лев Толстой като художник. С., 1978, с. 235.

⁸ Ден, 1891, кн. 7—8, с. 38.

нейните изследователи в повечето случаи са и активни политически дейатели, което оказва влияние върху характера, формата и общата насоченост на литературнотворческите разработки.

Друга оригинална българска статия, неспомената също в досегашни изследвания, е отпечатана в тримесечния обществено-литературен сборник „Социал-демократ“. Характерът на пропагандираните в нея идеи дава основание да твърдим, че първите оригинални български статии, посветени на Лев Толстой, принадлежат на перото на социалисти. Повод на тази статия са разказите „Малката свѣц“, „Бог забавя, но не забравя“ и „Три статийки (за труда, раскоша и жената)“. Опирайки се на тези произведения, авторът „Х. М-нъ“ опровергава някои от концепциите на Толстой, залегнали в неговото учение и отразени в късните му произведения. Най-голямо внимание критикът отделя на обществените възгледи на писателя, които са определени като идеалистически. Особено показателен за позициите на нашия автор е следният откъс от статията: „Само въ 2-та половина на настоящето столетие, когато благодарение на Маркса и др. негови другари социологията и историята се поставиха на равна нога с всички други клонове на науката, когато господствуващия метод на разглеждането всички исторически и социологически въпроси и явления стана ди а л е к т и ч е с к и я (по материалистическата система), а не, както по-преди, метафизическия или идеалистическия. . . само тогава обществените въпроси почнаха да се третира, опирайки се на науката, на миналото и настоящето, така сполучливо и очевидно вярно, както и сега.“⁹

За правилната оценка на обществените условия благоприятствува според българския автор „изостроуването или, тъй да се каже, уформованието на всички общественни злини“. Верен подход и познаване на действителността, приобщаване към най-прогресивните идеи на времето, активна гражданска съвест — към тези проявени от нашия критик черти можем да прибавим и справедливата преценка на Толстовото дело: „Със силата на своя талант и авторитет той буди заспалата съвест, разкрива общественните недъгавости и бичува лъжливите и условни форми в днешния обществен живот. — Тази е главната при това единичката заслуга, която Толстой ни указва засега и поради тази си заслуга той именно има значение и важност за нас. . . Както виждаме, услугата е такава, каквато беше и на Жан-Жак Руссо, и като вземем акт от случившето се с последния, лесно можем да разберем туй, което днес се случва с последователите и самите идеи на Толстой“ (с. 273).

Късните произведения на писателя довеждат „Х. М-нъ“ до извода, че като изобличител на обществените язви Толстой е на висотата на своето художествено творчество и на висотата на своя талант, но щом се опита да покаже причините за това обществено състояние, пътя, по който обществото трябва да излезе от него, той се оказва безсилен. Причината за това — заявява критикът — е в идеалистическия подход към социалното развитие.

В своята статия „Х. М-нъ“ отправя към писателя едно справедливо обвинение по въпрос, неразискван до момента в други български отзиви и засягащо противоречието между „художествено“ и „полезно“, което е терзало самия Толстой: „Защо Граф Толстой, кога пише за тъй наречените цивилизовани и образовани хора, има работа се с най-крайния реализъм, а на народа да дрънка и разправя се за разни дяволщини, за разни тайнствености, които не съществуват ни най-малко в действителния живот? С какво може да се оправдае това? Кому е потребно то? И това ли пак в интереса на човешкото благоденствие се върши? Или само на образованото общество трябва да се показват горчивите истини на живота, а народа да се зальгва и заблуждава с най-фантастически нелепости, лъжи?“ (с. 282).

Естествено е, че теориите на Толстой за „непротивление злу насилием“ предизвикват недоволството на нашия критик с проповядваното пасивно отношение към живота. Но „Х. М-нъ“ сочи, че дейността на самия създател на учението се оказва в противоречие с наставленията за „непротивление“: разобличителните произведения на великия руски реалист пораждат желание за борба с въпилющите неправди в обществото.

Учението на Толстой намира много последователи не само в Русия, но и извън пределите ѝ. Това обстоятелство има своето логично обяснение в статията на „Х. М-нъ“: „Днес всеки съвестен, нравствен и разумен човек не може да се не потърси от днешните лоши наредби. Той

⁹ Социал-демократ, Севлиево, 1892, с. 272.

иска на дело да покаже това. И ако не е имал възможност да се запознае с научния социализъм, той се хваща у Толстоизма. . . У нас в България също той няма да мине без влияние. Издаването на някои от съчиненията му показват това“ (с. 288).

Трите статии, на които бе отделено внимание, са първите оригинални български разработки върху творчеството на Толстой, ако изключим кратките, от по няколко реда отзиви в печата, придружаващи съобщения за излизането на едно или друго произведение в превод на български език. Статиите са публикувани през годините (1891—1892), когато е най-активно разпространението на научния социализъм у нас и това прави естествен факта, че тези първи посериозни опити за оценка на Толстовото творчество са направени от автори — привърженици на социализма. Тези критически работи оспорват мнението на Георги Константинов, че „първ опит за социалистическото обяснение на толстоизма“ прави седемнадесетгодишният П. Ю. Тодоров (т. е. през 1897 г.) в предговора към брошурата на Лев Толстой „Времената са близки“.¹⁰

През последните години на века се издават и други отзиви за творческото дело на руския писател: на основоположника на марксистката естетика в България — Димитър Благоев, на Вела Благоева и Васил Коларов, които са разгледани в труда на Г. Константинов „Л. Н. Толстой и влиянието му в България“. Публикуваните до 1900 г. статии за Толстой, макар и ограничени брой, имат черти, свойствени на нашата млада литературнокритическа мисъл. Освен отбелязаното вече единство на идейните позиции те се отличават с добро познаване на живота в Европа и Русия. Затова при оценката на чужди произведения нашите критици логично обосновават причините за тяхната поява. Изказвайки своето мнение за Толстовото творчество, авторите търсят неговото място в контекста на европейската и най-вече на руската литература. Личи предпочитание към произведенията, създадени от великия руски реалист през 60-те и 70-те години на века и заслужили световно признание. Критиците не противопоставят периодите в творчеството на писателя. Приемат ги като закономерни прояви на единно цяло, отбелязвайки само характеризиращите ги тенденции. Като отличителен белег на произведенията от късния период е посочено обстоятелството, че в тях „личната психология зема връх над всичко друго“¹¹. Ако прави впечатление, че предмет на статиите са предимно творби от този период, то е, защото с тях се отговаря на издателската дейност — през това време се превеждат главно късните произведения на Толстой. Тези трудове са получили явна оценка от страна на нашите автори, които отчитат ценния изобилителен елемент в тях и полемизират с писателя, отричайки неговите проповеди за „непротивление злу насилием“. „Каквито и да бъдат ученията на Толстой — заявява един от критиците, — неосновани или погрешни, те зацепкват с една удивителна сила най-важните човечески проблеми.“¹² В късните съчинения е разкритикувана тази действителност, срещу която се надигат яв борба и прогресивните сили на българското общество.

Толстовото дело през този период извиква асоциации у българските автори с предшествениците на Великата френска буржоазна революция, които я подготвиха с дейността си. В бележка след превода на „Суратското кафене“ сп. „Разум“ заявява: „Последните фрази на тази философска приказка много ни напомнят звучните пасажки, излезли изпод перото на Дени Дидро, с които се завършва капиталното съчинение на френските енциклопедисти от XVIII в. — *Système de la Nature*, което като със стрела на гръмотевица произиза тъкмо в корена дървото на католицизма и докара страшната ненавист към църквите през времето на голямата революция. Както кади Толстой така таман на култа на човешкото сърце, по-велико от всеки олтар и така въздига алтруизма до степен на божественост, справедливо е да попитаме дали Европа не ще бъде изненадана от една огромна социална руска революция, която да събори абсолютизма и да издигне върху развалините му могъществото на народовластие?“¹³ Пророчески са тези думи, произнесени дванадесет години преди Първата руска революция. Те напомнят и за Лениновата оценка, дадена след 1905 г. на Толстовата дейност като „огледало на руската революция“.

¹⁰ Г. Константинов. Л. Н. Толстой и влиянието му в България. С., 1968, с. 235.

¹¹ Балканска зора, 26 април 1891, бр. 332.

¹² Живот, 1897/98, кн. 4, с. 228.

¹³ Разум, 1893, кн. 1—2, с. 130.

Първите български отзиви за творбите на писателя-реалист съдържат оригинални и ценни моменти, които по-късно марксистическата ни литературна критика задълбочава и доразвива. Истината за Толстой преминава през много лъкатушения и в това няма нищо чудно, защото Лев Николаевич Толстой не е проблема, която може да се разреши само от едно поколение. И ако разгръщаме тези пожълтели от времето броеве, то е, защото те са частица от литературната ни история, поставят началото на интереса към сътвореното от гениялния художник на руската земя и са звено във веригата на българо-руските литературни взаимоотношения.

ТЕМАТИКА НА IX МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС НА СЛАВИСТИТЕ В КИЕВ

I. ЕЗИКОЗНАНИЕ

1. Праславянският език в кръга на другите езици.
2. Езикова ситуация в Киевска Русия в взаимоотношенията на староруския писмен език с други езици.
3. Генетично, типологично и ареално изучаване на славянските езици.
4. Съпоставително (конфронтационно) изучаване на фонологията, граматиката и лексиката на славянските езици помежду им и с неславянските езици.
5. Развитие на съвременните източнославянски литературни езици.

II. ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

1. Литературата на Киевска Русия в общославянски и световен контекст.
2. Смяната на направлението в славянските литератури като теоретически и исторически проблем.
3. Ив. С. Тургенев и световната култура.
4. Класическото наследство и развитието на социалистическия реализъм в славянските страни.
5. Съвременен състояние и перспективи на сравнителното изучаване на славянските литератури.

III. ЛИТЕРАТУРНО-ЛИНГВИСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА

1. Въпроси на семантичната и формалната структура на словесното изкуство у славяните.
2. Теория на художествения превод. Междуславянски художествен превод. Преводи от неславянски езици на славянски и от славянски на неславянски.
3. Текстологични проблеми на славянските езикови и литературни паметници.
4. Нови изследователски похвати при изучаване на славянските литератури (семиотика, теория на комуникациите, анализ на текста, системен, количествен, алгебричен анализ и т. в.).
5. Социolingвистичен подход към оценката на литературните произведения.

IV. ФОЛКЛОРИСТИКА

1. Фолклорът на Киевска Русия и фолклорът на другите народи в Средновековието.
2. Проблеми на поетиката на славянския фолклор.
3. Фолклорът на славянските народи през периода на освободителната борба против фашизма.